

УДК 343.985

Г. В. Москаленко

ПЕРЕЛІК ТИПОВИХ СЛІДЧИХ СИТУАЦІЙ ДЛЯ КОЖНОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ

Будь-який процес розслідування розпочинається із з'ясування початкової інформації про подію, що розслідується, та завершується встановленням всіх обставин, які підлягають доказуванню. У зв'язку з цим доцільно окремі криміналістичні методики розпочинати з розгляду типових слідчих ситуацій з тієї чи іншої категорії кримінальних справ. При цьому треба мати на увазі, що вони притаманні кожному етапу розслідування.

Рекомендацію про те, що здійснювати розслідування необхідно залежно від ситуації, що склалася, давали автори перших радянських підручників з криміналістики [1; 16].

У вивченні проблематики слідчих ситуацій важливу роль відіграла стаття О. Р. Ратінова [2]. Її основні положення, що стосуються типових слідчих ситуацій, їх класифікації та методів розв'язання прийняттям відповідних рішень, намітили шляхи дослідження цього явища (переважно в криміналістичній тактиці). В середині 70-х рр. криміналісти (О. Н. Колесніченко, О. Н. Васильєв, та Н. П. Яблоков) розглядали проблему слідчої ситуації в методиці розслідування злочинів. У 1990-х рр. Н. П. Яблоковим та Т. С. Волчецькою була запропонована криміналістична ситуалогія [3]; Г. О. Матусовським в загальних положеннях методики розслідування окремих видів злочинів сформульована концепція ситуаційного підходу [4]; С. Є. Воронін дослідив концепцію проблемно-пошукової слідчої ситуації та її взаємозв'язок з встановленням істини в кримінальному судочинстві [5]; Д. В. Кім — теоретико-методологічні аспекти функціонування категорії «криміналістична ситуація» [6]. Все це призвело до розповсюдження ситуаційних ідей на всю систему криміналістики.

Наукове обґрунтування ситуаційного підходу у викладенні матеріалу в методиках розслідування злочинів міститься також у відомих працях Р. С. Белкіна, І. О. Возгріна, В. К. Гавло, І. Ф. Герасимова, В. В. Тищенко, Л. Я. Драпкина, В. В. Клочкова, В. Є. Корноухова, І. М. Лузгін, В. О. Образцова, Н. О. Селіванова, Д. А. Турчина, В. І. Шиканова та інших авторів.

Діяльність слідчого здійснюється в конкретних умовах, що склалися на той чи інший момент обстановки розслідування. Ці різноманітні за складністю фактичні положення (слідчі ситуації), що виникають на всіх етапах розслідування, змінюють одна одну, плавно переходячи від однієї ситуації до іншої.

Від цих ситуацій, що змінюються, залежать напрямки роботи та визначення поточних завдань розслідування, послідовність та засоби їх вирішення, що забезпечують поступовий перехід від неповного знання до більш точного.

Цим й пояснюється інтерес до ситуаційного підходу.

Типові слідчі ситуації виявляються в ході узагальнення слідчої практики.

В окремих методиках згідно з типовими слідчими ситуаціями розробляються різноманітні варіанти процесу розслідування.

Ситуаційна природа розслідування злочинів проявляється в оцінці органом розслідування умов, що склалися на конкретний момент часу, та визначенні на цій основі тактики розслідування конкретного злочину. Не дарма в криміналістичній літературі відмічається те, що «вірна оцінка слідчих ситуацій та вибір на цій основі тактики розслідування виступають найважливішими умовами цілеспрямованості слідства, прийняття науково обґрунтованих та оптимальних рішень тактичного, методичного й техніко-криміналістичного характеру» [7].

Зараз найбільш актуальною стала проблема виявлення та наукового обґрунтування системи реально можливих слідчих ситуацій, що часто зустрічаються на практиці, та розробки із врахуванням їх характеристик типових програм (алгоритмів) розслідування. Як підкреслюється в літературі, алгоритмізація та програмування процесу розслідування дозволяє органу розслідування:

1. Удосконалити свою працю.
2. Вірно визначити напрямок розслідування та тактику окремих слідчих дій.
3. Найбільш повно використати інформацію, що має криміналістичне значення.
4. Уникнути багатьох помилок у вирішенні криміналістичних завдань.
5. Швидко приймати важливі процесуальні та тактичні рішення.
6. Передавати свої професійні знання іншим слідчим

Відмова від розробки єдиної жорсткої схеми розслідування для всіх злочинів потребує створення таких окремих методик, які б враховували типові слідчі ситуації для кожного виду злочинів і залежно від них рекомендували той чи інший варіант організації розслідування.

В криміналістичній літературі існують різні точки зору відносно видів слідчих ситуацій. Так, Г. Н. Муд'югін визначив три види слідчих ситуацій, ґрунтуючись на характері похідних матеріалів, що є на початку розслідування злочину [8].

О. Н. Васильєв пропонує для цього ж етапу розслідування шість основних видів слідчих ситуацій, де враховуються не тільки особливості похідних матеріалів, але й більш детальна характеристика події злочину, способу його здійснення та ін. [9].

Доволі докладна класифікація слідчих ситуацій дана Л. Я. Драпкіним. Він поділяє їх на прості та складні, похідні та завершальні, проблемні та конфліктні, типові та специфічні тощо [10]. На жаль, автор обмежився найбільш загальними міркуваннями щодо змісту окремих видів ситуацій, і це не дозволяє застосувати класифікацію для розробки алгоритмів розслідування.

Ще більш детально про зміст слідчих ситуацій говорить І. Ф. Герасимов, але його класифікація також не має достатньої конкретизації [11].

Таким чином, необхідне й подальше вивчення різних видів слідчих ситуацій, а також приведення їх до єдиної системи.

Процес розслідування, як правило, прийнято поділяти на декілька етапів і частіше на початковий, наступний та заключний.

Враховуючи те, що кожен з вказаних етапів має певну специфіку, вказаний поділ процесу розслідування має суттєве методичне значення. Саме тому для здійснення більш вдалого розслідування злочину на всіх його етапах в методиці розслідування розробляються прийоми та засоби дій слідчого з врахуванням особливостей вказаних етапів. Відповідно в кожній методиці виокремлюються особливості розслідування на початковому, наступному та заключному етапах.

Отже, слідча ситуація найтіснішим чином пов'язана з етапом розслідування. Діалектичний зв'язок етапів та ситуацій проходить по лінії похідних та проміжних цілей та завдань пошуково-пізнавальної діяльності по кримінальній справі. Перехід від одного етапу до іншого — це перехід від однієї слідчої ситуації до іншої, від одних цілей та завдань до інших. Кожен етап має свій початок і свій кінець. Наприклад, при порушенні кримінальної справи має місце одна ситуація, що означає й наявність певного ситуаційно обумовленого комплексу притаманних їй специфічних цілей та завдань, а далі в процесі розслідування — інша ситуація, яка є розвитком попередньої ситуації і обумовлені нею цілі та завдання. Однак треба мати на увазі, що положення про зміну ситуацій, переходу від однієї ситуації до іншої має певну умовність. Це пояснюється тим, що еволюція ситуацій не є абсолютною: кожна наступна ситуація не є в чистому виді новою з усіх показників ситуацією, яка повністю відрізняється від попередньої. Всі проміжні та навіть кінцева, заключна ситуація зберігають певні елементи, які переходять в незмінному або частково зміненому вигляді з попередніх ситуацій [12]. В той же час усі ситуації, які розвивають похідну, завжди містять в собі елементи нового, того що не було представлено взагалі в попередній ситуації. Таким чином, механізм розслідування у своїй суті являє собою процес поетапного розвитку похідної слідчої ситуації, зміни її змісту та якісних характеристик. Тому й з'являється можливість здійснити класифікацію та типізацію ситуацій за ознакою їх зв'язку з тим чи іншим етапом розслідування, оскільки ситуації різних етапів розслідування мають значні відмінності в своєму змісті.

Основним завданням та домінуючим напрямком діяльності суб'єктів доказування на початковому етапі розслідування є «виявлення необхідної доказової й тактичної інформації та її носіїв (джерел)» [13]. Це завдання вирішується виходячи з слідчих ситуацій, що склалися, шляхом проведення комплексу слідчих, інших процесуальних, а також організаційних дій, в ході яких суб'єкти доказування висувають версії, збирають та перевіряють докази.

Розпізнавальними ознаками початкового етапу розслідування є висока вірогідність виникнення проблемних ситуацій в результаті неповноти вихідних даних та складності встановлення джерел додаткової інформації. Звісно, проблемні слідчі ситуації можуть виникати й на інших етапах розслідування, але на початковому вони виникають значно частіше та носять найбільш гострий характер.

Отже, методичні рекомендації для початкового етапу розслідування багато в чому залежать від слідчих ситуацій, що склалися на початку розслідування. Більшість з цих ситуацій носять типовий характер. Наприклад, для початкового етапу характерні такі ситуації:

1. В наявності є інформація щодо події злочину та щодо особи, яка ймовірно є винуватою в його здійсненні, але ще не зрозуміло, чи дійсно мала місце ця подія, чи мала вона злочинний характер та чи причетна до неї вказана особа. Напрямок розслідування — встановлення дійсності події, його конкретних обставин, причетності до неї запідозрюваної особи. При цьому велике значення має виявлення відповідних слідів, речових доказів та особливостей взаємовідносин між особами, що приймають участь в цій події. За необхідністю підозрювана особа затримується.

2. Встановлена подія з ознаками злочину та відомі конкретні особи, які несуть за це відповідальність в зв'язку зі службовим положенням, але характер їх особистої вини не відомий (наприклад, порушення правил безпеки на транспорті). Напрямок розслідування — встановлення безпосередніх та основних причин події та ступеню впливу на виникнення основних причин кожного з вказаних осіб, виявлення винних та доведення їх вини.

3. Встановлена подія з ознаками злочину, здійснити який та скористуватися результатами якого змогли б тільки певні особи (наприклад, знищення облікових документів) або для здійснення якого необхідні особливі професійні навички та знання (виготовлення цінних паперів, фальшивих грошей, злом сховища з використанням складних методів тощо). Напрямок розслідування — дослідження поведінки, що пов'язана з подією, що досліджується, у кожного з запідозрених осіб, характеру їх відношення до виявлених даних, встановлення факту використання ким-небудь з них результатів злочину.

4. Встановлена подія з ознаками злочину, але відсутня або майже відсутня інформація щодо винуватої особи. Напрямок розслідування — з використанням типових версій виявлення максимальної кількості даних, що характеризують злочинця, району його можливого знаходження, просювання виявлених запідозрених осіб, встановлення та затримання винуватої особи [14].

Якщо типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування визначаються відносно не складно (виходячи з характеру і ступеню повноти первинного матеріалу про злочин), то цього не можна сказати про наступний етап розслідування. Вирішення цього наукового завдання залежить від того, коли вважається закінченим початковий етап і розпочинається наступний етап розслідування. На наш погляд, виділення типових слідчих ситуацій, які б не повторювали ситуацій початкового етапу, можливе лише тоді, коли наступний етап розслідування пов'язується із вирішенням основних тактичних завдань початкового етапу. Тобто початок наступного етапу розслідування у кримінальній справі означає, що встановлена особа, яка вчинила злочин і зібрані докази, достатні для притягнення її як обвинуваченої, хоча б по одному епізоду злочинної діяльності.

У зв'язку з тим, що на наступному етапі розслідування, як правило, з'являється процесуальні фігура обвинувачуваного, більша частина слідчих та інших

дій присвячена вивченню інформації, що є в наявності та отриманню нових доказів про його причетність до злочину. Ось чому на цьому етапі найчастіше виникають конфліктні ситуації на базі конфліктних відносин між слідчим та особами, які йому протидіють.

Таким чином, характер типових слідчих ситуацій на наступному етапі розслідування здебільшого визначається результатами початкових слідчих дій. «В одних випадках основним напрямком розслідування є пошук вже встановленого злочинця, в інших — все що не встановленого, в третіх — напрямом на збирання додаткових фактичних даних, що викривають вже затриманого злочинця, висування йому звинувачення тощо» [15].

Типові слідчі ситуації та напрямом подальшого розслідування на заключному етапі головним чином пов'язані з якістю та повнотою даних, які були покладені за основу звинувачення, відношенням звинуваченого до зібраних доказів, новим обставинам, що відкрилися при допиті звинуваченого. Його настання характеризується переборенням складних слідчих ситуацій, вирішенням основних пізнавальних та тактичних завдань розслідування, достатньою інформаційною повнотою, що дозволяє встановити всі обставини, які підлягають доказуванню. Однією з типових ситуацій є, наприклад, визнання звинуваченим своєї провини за умови наявності достатніх доказів. В цьому випадку основним напрямком подальшого розслідування є підготовка та виконання вимог, пов'язаних із закінченням розслідування. Типовими на цьому етапі є ситуації, в яких за умови наявності переконливих та повних доказів винуватості звинувачувані частково або повністю не визнають своєї провини. В таких випадках основний напрямок розслідування пов'язується з перевіркою та з'ясуванням додаткових обставин та можливим новим висуванням звинувачення або з виконанням вимог, пов'язаних із закінченням розслідування.

Отже, формування переліку типових слідчих ситуацій для кожного етапу розслідування робить більш чіткою структуру відповідної методики розслідування. Етапи розслідування можуть бути різноманітними за своєю тривалістю, що залежить від тих слідчих ситуацій, що склалися. У свою чергу слідча ситуація це свого роду стоп-кадр, який дозволяє детально вивчити та оцінити обстановку на певний момент розслідування та прийняти рішення з його оптимального продовження.

Література

1. Криминалистика. Кн. 1. Техника и тактика расследования преступлений. — М., 1935. — С. 135–136.
2. Ратинов А. Р. Теория рефлексивных игр в приложении к следственной практике // Правовая кибернетика. — М., 1970. — С. 185–198.
3. Волчецкая Т. С. Предпосылки формирования криминалистической ситуалогии / Т. С. Волчецкая, Н. П. Яблоков // Вестник Московского университета. Сер. 11. Право — М., 1997. — № 3. — С. 41–50; Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия : дис. ... д-ра юрид. наук / Т. С. Волчецкая. — М., 1997.
4. Матусовський Г. А. Ситуаційний підхід до розслідування злочинів // Криміналістика. Криміналістична тактика та методика : підруч. для вузів / Г. А. Матусовський. — Х., 1998. — С. 165–170.

5. Воронин С. Э. Проблемно-поисковые следственные ситуации и установление истины в уголовном судопроизводстве / С. Э. Воронин. — Барнаул, 2000. — С. 34.
6. Ким Д. В. Теоретические и прикладные аспекты криминалистических ситуаций: монография / Д. В. Ким; под ред. В. К. Гавло. — Барнаул, 2008. — С. 85.
7. Криминалистика социалистических стран / под ред. В. Я. Колдина. — М., 1986. — С. 165.
8. Васильев А. Н. Планирование расследования преступлений / А. Н. Васильев, Г. Н. Мудьюгин, Н. А. Якубович. — М., 1957. — С. 151–171.
9. Васильев А. Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений // Социалистическая законность. — 1975. — № 4. — С. 62–63.
10. Драпкин Л. Я. Понятие и классификация следственных ситуаций / Л. Я. Драпкин. — С. 26–44.
11. Герасимов И. Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений / И. Ф. Герасимов. — С. 168–183.
12. Образцов В. А. Криминалистика: курс лекций / В. А. Образцов. — М., 1996. — С. 117.
13. Драпкин Л. Я. Ситуационный подход в криминалистике и проблема периодизации процесса расследования преступлений // Проблемы оптимизации первоначального этапа расследования преступлений. — Свердловск, 1988. — С. 9.
14. Воронин С. Э. Проблемно-поисковые следственные ситуации и установление истины в уголовном судопроизводстве: дис. ... д-ра юрид. наук / С. Э. Воронин. — Барнаул, 2001.
15. Драпкин Л. Я. Основы теории следственных ситуаций / Л. Я. Драпкин. — Свердловск, 1987. — С. 35.
16. Голунский С. А. Криминалистика / С. А. Голунский, Б. М. Шавер. — М., 1938. — С. 334.

Анотація

Москаленко Г. В. Перелік типових слідчих ситуацій для кожного етапу розслідування. — Стаття.

Стаття присвячена слідчим ситуаціям, що виникають на різних етапах розслідування злочинів. Особлива увага звертається на взаємозв'язок етапів та слідчих ситуацій з їх специфічною системою слідчих та інших дій виходячи з завдань, що виникають на тім чи іншій етапі розслідування.

Ключові слова: етапи розслідування, слідча ситуація, початковий етап розслідування, подальший етап розслідування, заключний етап розслідування.

Аннотация

Москаленко А. В. Перечень типовых следственных ситуаций для каждого этапа расследования. — Статья.

Статья посвящена следственным ситуациям, которые возникают на разных этапах расследования преступлений. Особое внимание обращается на взаимосвязь этапов и следственных ситуаций с их специфической системой следственных и иных действий исходя из задач, возникающих на том или ином этапе расследования.

Ключевые слова: этапы расследования, следственная ситуация, начальный этап расследования, дальнейший этап расследования, заключительный этап расследования.

Summary

Moskalenko G. V. The list of typical situations investigators for each stage of the investigation. — Article.

The article is dedicated to investigatory situations which arise at various stages of investigation of crimes. Special attention goes to interrelations of stages and investigatory situations with their specific system of investigatory and other actions proceeding from problems which arise at a concrete stage of investigation.

Keywords: investigation stages, investigatory situations, the investigation initial stage, the subsequent stage of investigation, the investigation final stage.